

Ситник В. О.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ПИЛИПА ОРЛИКА І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Статтю присвячено проблемі дослідження конституційного процесу в Україні. Розглядаються різні підходи до еволюції Конституції України, запропоновано окремі альтернативні шляхи розвитку національного конституційного законодавства.

*...Коли ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!*

Тарас Шевченко («Юродивий», 1857)

Мрія Тараса Шевченка про наш «новий закон» здійснилась-таки 28 червня 1996 року, коли Верховна Рада України прийняла Конституцію незалежної України. Цьому передувала багатовікова українська конституційна творчість як у державні, так і в бездержавні періоди України. Це, зокрема, Конституція Пилипа Орлика, «начерки Конституції Республіки» Георгія Андрузького (1846-1847 рр.), конституційні проекти Михайла Драгоманова (1884 р.), Михайла Грушевського (1905 р.), Миколи Міхновського (1905 р.), Конституція Української Народної Республіки (1918 р.). Були й радянські конституції тоталітарних часів.

Величезне значення для розуміння історичного розвитку української державності, українського конституційного процесу має перша спроба встановлення в Україні конституційного устрою 290 років тому, набагато раніше перших Конституцій США (1787 р.), Франції і Польщі (1791 р.).

Після смерті Івана Мазепи у 1710 р. гетьманом у вигнанні обрано генерального писаря Пилипа Орлика. Це був один з найвидатніших діячів XVII-XVIII ст., самовідданий український патріот. Усе своє життя він присвятив боротьбі за незалежність країни, хоч його діяльність проходила в еміграції.

5 квітня 1710 р., коли в м. Бендерах П. Орлика обрали гетьманом України, було підписано договір між ним і козацькою старшиною під назвою

«Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького». Це й був перший конституційний акт в Україні.

Зміст договору свідчив про тверді наміри укладачів повернутися з еміграції на батьківщину, де договір набув би юридичної сили для всієї України. На час його складання договір був не теоретичним проектом, а цілком реальним документом.

Договір розпочинається релігійною формулою, характерною для важливих державних актів того часу: «Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, во ім'я Трійці Святої славимої». Потім іде вступ і 16 пунктів договору. Перші 6 пунктів мають загальнодержавне значення: про релігію – при цьому наголошується, що в Україні має бути тільки православна церква (п. 1), про територію та кордони (п. 2), про відносини з Кримом (п. 3), про Запорозьку Січ (пп. 4, 5).

Пункти з 6 по 16 говорять виключно про українську державність. Основний їхній зміст – незалежність України від Польщі та Москви. Вона мала стати демократичною республікою з виборними законодавчими і судовими органами, передбачалося створення козацького парламенту (Генеральної Ради), який мав скликатися тричі на рік і складатися, крім Генеральної старшини, з представників від Запорозької Січі та по одному представникові від кожного полку.

Конституція вже цим обмежувала гетьманську владу і робила з України конституційну дер-

жаву: гетьман не мав права самочинно призначати на посади, позбавлявся судової влади, що передавалася Генеральному Суду. Без рішення Генеральної Ради гетьман мав права розглядати тільки поточні питання, при цьому мав радитися з генеральною старшиною. Точно визначалися прибутки гетьмана.

Зверталася увага на становище міщан, селян, козаків. Гетьман мав стежити, щоб старшина не утискувала «людей убогих». Скасовувалися всі тягарі, що були накладені на селян і козаків, а також державні монополії.

Конституція Пилипа Орлика свідчила: та боротьба, що починалася ще в роки визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького між двома течіями в українському державному будівництві — самодержавною і республіканською, — закінчилася тріумфом останньої.

У цьому документі неодноразово згадується про протекторат (покровительство) Швеції над Україною. Це потрібно було «для більшої міцності України, для зміцнення цілості в наданих правах і кордонах». Отже, цей протекторат не означав підданства українського народу Швеції. Більше того, він орієнтувався на незалежність України та міцність її внутрішнього устрою.

Отже, Конституція Пилипа Орлика стала відповідальним фундаментом українського державотворення, певним розвитком української національної ідеї.

Побудова держави дуже нагадує спорудження храму. Оживити, покликати до будівництва Храму державності націю - історичний обов'язок інтелігенції. В який спосіб? Насамперед національною ідеєю державотворення. Якщо інтелігенція не усвідомлює цього, вона втрачає інстинкт самозбереження, а очолюваний нею народ - право на незалежність. На щастя, і маса, і інтелігенція - це люди, а в людей ніхто не може відібрати майбутнього, люди визначають його самі, з найтемнішого тунелю знаходять дорогу до світла. Історичний досвід учить: маса може знову й знову кристалізуватися в мононацію навколо провідної верстви - носія духу, що, за словами І. Франка, «тіло рве до бою, рве за поступ, щастя й волю».

Хоч би як ми тішилися черговою незалежністю, фактично ми її ще не маємо. У нашій державі продовжують діяти колишні колоніальні структури влади, які мусять бути замінені суто українськими державними структурами. Далі де-факто діють у нас старі закони, тільки почала діяти нова конституція. Ми залишимося в цьому абсурдному стані напівдержавності, доки не за-

мінімо старі колоніальні структури сучасними європейськими структурами, що відповідатимуть історичним, національним інтересам, психологічним і культурним традиціям українства.

Ми не зуміли показати народові міру відповідальності колишнього тоталітарного режиму за розгром нашої нації і тепер змушені ту відповідальність ділити або й взагалі брати на себе.

А відповідних прикладів історія дала нам чимало. Після Нюрнберзького процесу німецький народ дружно відмовився від ідеології фашизму, по недовгих роздумах так само дружно перейняв ідеологію лібералізму, дружно взявся до роботи - і нині процвітає.

Ми, українці, одного разу - під час референдуму 1 грудня 1991 року - так само дружно відвернулися від Союзу. На більше нас, на жаль, не вистачило. Не готові ми, як німці, до свідомого, без зволікань, вибору потрібної ідеології - живемо в ідеологічному вакуумі.

Тих вакуумів у нас нині не менше. Ми живемо у вакуумі економічному, вакуумі фінансовому, вакуумі освітянському, культурному, релігійному. Ми ще себе не «знайшли».

Так, нам усе доводиться починати спочатку. Ми ніяк не можемо визначитись, який спосіб господарювання обрати, як перейти до ринку, як приватизувати майно, землю, як відродити Українську церкву. Однак це ще півбіди. **Але коли ми не знаємо, яку державу будувати, яку ідеологію сповідувати, якою дорогою йти в завтрашній день - то це вже повна біда.**

Зрозуміти це дуже просто: якщо не виробимо власної життєздатної ідеологічної доктрини, того, що, кому і як робити для врятування й утвердження нації, то (ідеологія не терпить порожнечі) неодмінно знайдеться «старший брат» і накине нам на шию хомут своєї доктрини. Невже забули, як це робиться?

«Політика - це доля» (Наполеон). Без політики, як без Бога, - ні до порога. Духовною ж основою політики завжди виступала ідеологія. Без сумніву, політична культура України не вища за її загальну культуру: в колоніальних умовах народ не мав права на її розвиток і, правду кажучи, було йому не до того. Тому нині ми змушені відкривати для себе ідеологічні істини, що вивчаються у світі в середніх школах.

Хто, приміром, серед нашого оточення може чітко пояснити суть поняття «національна ідея»? Адже йдеться саме про ідеологію нашого державотворення! І включає вона в себе і національний менталітет, і нашу історію, і традиції, мову, культуру, освіту, і національну специфіку

народного господарства, і церкву, і виховання молодого покоління. А ще що? Як же ми, інтелігенція, підноситимемо державницьку свідомість народу, коли самі плутаємось у розумінні «доленосних» політичних істин.

Більше того, чимало надто прогресивних наших поступовців у дискусіях про національну ідею незмінно накопичують губу: навіщо, мовляв, ті раритети! Нині в світі вигасає ера національних ідеологій, а натомість настає ера ідеології грошей, ідеологія прагматизму і вигоди. (Воно й справді так.) Чи не краще відразу перескочити в нову ідеологію, аніж закисати на старій?..

Невже ХХ століття нас нічому не навчило? Хіба ми не перескакували з феодалізму в комунізм, а з тоталітарного соціалізму - в необмежену демократію? І що маємо? Невже не усвідомили, що історія не терпить стрибунів, а знову й знову повертає їх до того періоду, звідки вони вискочили, як повернула й нас до первісного капіталізму, котрий ми, якби були розумніші, преспокійно пройшли б іще на початку століття разом з багатьма мудрими народами.

Суспільство - це немовби живий організм, воно має свій час народження, дитинства, отрочства, юності, молодості, змужніння, далі - тривалий літній період і старість. Періоди ці взаємопов'язані, зміна настає тільки після повного визрівання попереднього, тому ні скоротити їх, ні перескочити неможливо, як неможливо молотити зелене жито, що не заколосилося й не дозріло, чи змушувати курча нести яйця, бо то невдячна робота.

Так, ми відстали від інших народів, що спокійно, розважливо йдуть дорогою поступу, не впадаючи у відчай і не вдаючись до авантур. Бо тут нічого не вдієш. Ми прийдемо до новітньої ідеології грошей значно пізніше від інших народів, бо така вже наша доля. Прийдемо тоді, коли свідомо, цілеспрямовано і дружно робитимемо все для того, аби в наших головах і душах утвердилися і визріли основоположні принципи суспільно-політичного розвитку людства, коли інтелектуально, духовно і морально доростемо до рівня вимог сучасної цивілізації, враховуючи й те, що і вона не стоїть на місці.

Правда тут одна: чим менше у нас буде єдності, згуртованості і цілеспрямованої праці, чим більше розбрату і гризні, спекуляції Україною за мерзенний гріш, тим пізніше прийдемо до мети або й не прийдемо взагалі. Так от: для цієї єдності і цілеспрямованості й потрібна цементуюча

народ українська національна ідея. Здається, нині це розуміють усі.

Націоналізм є дуже актуальною ідеологією для України. Він має в народі глибоке біологічне й духовне коріння. Генетичний «націоналізм» притаманний усьому живому на землі, - це природний інстинкт самозахисту інтересів і самозбереження.

Природний націоналізм лежить в основі святого для кожної людини почуття патріотизму. Такий націоналізм був притаманний, наприклад, малописьменним сільським хлопцям і дівчатам, котрі, не знаючи жодних ідеологічних теорій та доктрин, жертвували життям, захищаючи свою хату, село, землю, право любити рідну Вітчизну і бути в ній вільною людиною. Нам би сьогодні хоч трохи такого патріотизму!

Не бідна Україна і на теоретиків націоналізму, серед яких - М. Грушевський, М. Міхновський, Д. Донцов, Д. Яворницький, Ю. Липа, В. Липинський. Чільна засада націоналізму: людина народжується вільною на своїй землі і ніхто, крім Бога, не має права перетворювати її на раба. Людство ще далеке від досконалості. Навіть наше ХХ СТ. відійде в історію, як продовження дикунських часів, коли сильний мав право сідати на шию слабшому і робити з нього раба.

Треба сказати, що в передових західних країнах ідеологія націоналізму непопулярна. І зрозуміло чому. Населення цих країн не знало колоніальної залежності, не мало досвіду боротьби за незалежність, навпаки, ці країни самі були імперіями, колонізаторами і як могли душили пригноблені ними народи. А тому, як кажуть в Україні, ситий голодного не розуміє. Ми ж належимо до голодних... Український націоналізм не прагне вивищення українців над іншими націями - історія про це свідчить - він прагне лише рівних з іншими прав для українства через утвердження самостійної Української держави.

Головна цінність націоналізму - нація.

Однак класичні ідеології в сучасній практиці не існують у чистому вигляді, вони або доповнюють одна одну, або їхні основні цінності тісно переплітаються між собою. Тому за орієнтир на даному етапі нам чи не найбільше може послужити ідеологія **НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ**.

В умовах недостатньої сформованості власної держави вона надзвичайно доречна. Ця ідеологія поєднує цінності лібералізму, консерватизму, соціальної демократії і ставить собі за мету втілення цих цінностей у національній демократичній державі європейського типу. На

засадах І. Франка вона ставить перед кожним з нас чітку вимогу: спочатку ти українець, а потім - соціал-демократ, ліберал чи консерватор. Це той поріг, від якого чесний українець-патріот може сміло пускатися в бурхливе політичне море.

Під таким кутом зору легко розрізнити обличчя наших сучасних політичних партій.

Компартія свого часу намагалася зробити свою ідеологію привабливою для різних верств населення і вписувала до програми проблеми прав людини, розвитку особи, цінності ліберальні, соціал-демократичні, навіть псевдонаціоналістичні. Та хто знав практику партії, той бачив її справжнє обличчя - люту ненависть до цих цінностей, прагнення нищити їх, де тільки можна. Своєю людиноненависницької суті компартія не змінила і сьогодні, хоча несприятливі для неї часи змушують ще більше підфарбовуватися в ліберальні тони.

Українська Республіканська партія (УРП) за своєю програмою виглядає національно-демократичною партією, що бореться за втілення кращих ідей націоналізму, лібералізму, соціал-демократії і консерватизму. Але на ділі вона при виборі між людиною, нацією і державою на перше місце завжди ставить державу як найголовнішу цінність. Така абсолютизація держави засвідчує, що УРП є класичною консервативною партією. А от УКРП (Українська Консервативна Республіканська партія), незважаючи на назву,

на ділі має дуже мало спільного з консерватизмом. Це типова праворадикальна партія.

Посередині між УКРП і НРУ утвердився Конгрес українських націоналістів (КУН). За програмою, здається, він близький до Руху і виглядає цілком пристойною національно-демократичною організацією. Однак у його практиці чимраз більше проглядаються елементи правого радикалізму, самоізоляції від інших національно-демократичних сил.

На більш виважених національно-демократичних позиціях, чи не найнеобхідніших сучасному українству, стоять партії національно-демократичного спрямування, які вдало, без перегинів увібрали у свої програми і демонструють у практичній діяльності краще з того, що можуть запропонувати сучасні ідеології.

Національній ідеї, як і конституції держави, притаманна велика об'єднуюча і консолідуюча сила, котра охоплює всі верстви населення, всі політичні партії процесом досягнення порозуміння у суспільстві якщо й не з усіх, то з переважної більшості спірних питань.

Позитивного досвіду досягнення порозуміння щодо розвитку суспільства і держави набуто в конституційній практиці в більшості країн.

Цей досвід є реальністю, і його слід використовувати, зміцнюючи на землі України громадянську злагоду, розвиваючи демократичну, соціальну, правову державу.

1. *Гійом Авассер де Боплан*. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен.- К., 1990.
2. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки.- К., 1992.
3. *Самійло Величко*. Літопис.- К., 1991.-Т. 1.
4. *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России.- К., 1993.
5. *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків.- Львів, 1990-1991.-Т. 1-3.
6. *Грушевський М.* Історія України-Руси.- К., 1995.- Т. 7.
7. *Голобуцький В. О.* Запорозьке козацтво.- К., 1994.
8. *Крип'якевич І. П.* Богдан Хмельницький.-Львів, 1990.- С. 10.
9. *Смолій В. А.* Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби (друга половина XVII-XVIII СТ.).- К., 1985.
10. *Шашкевич Я. Р.* Козацтво на великому кордоні // Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми. Матеріали круглого столу // Український історичний журнал, 1990.- № 12. *Його ж* Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII СТ.) // Записки наукового товариства ім. Шевченка (далі - ЗНТШ).-Львів, 1991.-Т. 222.
11. *Леп'яко С.* Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні.- Чернігів, 1996.
12. *Недбайло П. Е.* Введение в общую теорию государства и права.-К., 1971.
13. *Сабо Имре.* Основы теории права.- М., 1974.
14. Історія держави і права України. За ред. В. Г. Гончаренка.- К., 1996.
15. *Винниченко В. К.* Відродження нації.- К., 1990.
16. *Винниченко В. К.* Заповіт борцям за визволення.- К., 1991.
17. *Драгоманов М. П.* Літературно-публіцистичні твори.- К., 1970.
18. *Сфименко А. Я.* История украинского народа.- К., 1990.
19. Історія філософії в Україні. Хрестоматія.- К., 1993.
20. *Копленко О. П.* «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність.- К., 1991.
21. *Сковорода Г.* Твори у 2-х томах.- К., 1961.
22. *Франко І.* Вибрані суспільно-політичні і філософські твори.- К., 1956.

V. Sytnyk

**THE STATE AND LAW VIEWS OF PYLYP ORLYK
AND THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA**

The article is dedicated to the problem of the research of the constitutional process in Ukraine. The article deals with different approaches to the evolution of the Ukrainian constitution. The author suggests the alternative ways of the development of the national constitutional legislation.